

Ködöböcz Gábor

A szőlő- és borkultúra dicsérete

Tokaj-Hegyalja az irodalom tükrében

Tokaj kivételes jelentőségű és páratlan kisugárzású kultúrtáj: egyfelől évszázadok óta a szőlő- és borkultúra fellelője, másfelől – a minden év augusztusában megrendezett író-tábor révén – több mint negyven éve a magyar irodalom fővárosa. Mindkét minőségében bizvást szakrálisnak mondható, különleges figyelmet érdemlő helyszín. Sokak szerint a tér-terápia miatt is érdemes Tokajba jönni, magam is mindig feltöltődve, életerőben megújulva térek haza az író- és ivótábori események után. És hogy régtől fogva milyen inspirációval szolgál Tokaj s legfőképpen messze földön híres bora, azt méltóképpen reprezentálja a miskolci Felsőmagyarország Kiadónál megjelent, Sturm László által szerkesztett két remekbe szabott antológia: *Tokaj a világirodalomban* (2000); *Tokaj a magyar irodalomban* (2002).

Ha létezik a hungarikumok között nagybor, akkor az mindenekelőtt a Tokaji aszú. És ha létezik a kortárs lírában a borok királyának mondott isteni nedűt méltóképpen megéneklő nagyköltészet, akkor az leginkább és legelső sorban Kiss Benedek lírája.

Az életörömet és életszépséget pannon derűvel és Dsidára emlékeztető bájjal, sőt szakralitással megéneklő Kiss Benedek kvalitásait mutatja az is, hogy Tokaj legendás aranyáról alighanem ő írta meg minden idők legszebb költeményét. Olybá tűnik, hogy a bor géniuszt és a borban rejlő életszépséget korábban is emlékeztető szépségű opusokban dicsőítő Kiss Benedek eme 2010-es keltezésű darabjában alkotta meg a bormisztika, a borlegenda és bordicséret szintézisének legmaradandóbb érvényű, kultúrhistoriai szempontból is legteljesebb, legtökéletesebb alakzatát.

Kiss Benedek: Tokaji Aszú

Folyékony aranyrögökként gördülő
magyar könny!
Istennők,
tüzes görög szűzek fűszeres könnye,
kit még Zeusz is ünnepekkor
emelhet ajkaihoz!
Pápák, császárok serlegeiben égő

foghatatlan nedű,
kit ha ínyünk ízlelhet olykor,
föltörnek bennünk Berzsenyi bús sorai,
föltör a „resurrexit vulnera inclitae
Gentis Hungariae” megcáfolhatatlan
igazsága. Édes hazám,
te gyöngyözöd ki ezt a csodát,
metszett sebeidet érintik a szőlőszedőlányok
illatos tomporai, s míg a végső
csodálatosság lesz a halhatatlan gerezdekből,
tudjátok,
hozzáértő atlétakarok virtuosos s gondos
keze is kelletik hozzá.
Ünnepek remegő kézzel csurgatott bora,
ha Máriának s a kisdednek
én is ajándékot küldhetnék,
téged csomagolnálak ezüstpapírba.
Gondoskodó kezét az Istenszülő Nagyasszony
már csak e pár cseppért is terjessze
jobban fölénk!
Mert nem bor ez csak, hanem jelkép,
ilyet tud ez a föld,
ilyet tudnak a gazdái,
s nemcsak bosszújuk hatalmas olykor,
hiszem,
hanem egyszer jókedvüinktől is dörgő lesz még
a Kárpátok medencéje!

A verscímme emelt etalon jellegű értékjelkép (tokaji aszú) a magyar géniusz legmarkánsabb, legkifejezőbb és legismertebb foglalata. A magyar és világirodalomban könyvtárnyi előfordulással bíró tokaji aszú nem csupán egy a borok között, hanem maga a BOR. Ebbéli minőségében lehet ez az isteni eredetű nektár a bor csodájának és misztériumának transzparens kifejezője, a vékonyka földi jelenlét talán legtitikosabb és leguniverzálisabb értékjelképe, ember és Isten párbeszédnek leginkább szakrális szimbóluma.

A szöveg algoritmusát, a vers geometriáját leginkább meghatározó tételmondatokról külön is szólnunk kell. A szuperlatívuszokban is bővelkedő, kiténtetett szöveghelyek nemcsak tagolják a művet, de öt alkalommal árnyalják s teszik teljesebbé a borlegenda tokaji aszúról alkotott képünket. Először rögtön a vers kezdé-

tén („Folyékony aranyrögökként gördülő/ magyar könny!”), majd pár sorral lentebb („Pápák, császárok serlegeiben égő/ foghatatlan nedű”), aztán egy különösen archimédeszi pozícióban („Édes hazám,/ te gyöngyözöd ki ezt a csodát”) utána egy aranymetszésre valló helyzetben („Ünnepek remegő kézzel csurgatott bora”) végül pedig a verszárlathoz közelítve („Mert nem bor ez csak, hanem jelkép”).

Nem lehet nem észrevenni, hogy Kiss Benedek borhymnusába beépül egy a *genius loci* magasztaló haza-hymnus is. Feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy az „ünnepek” szövegszerűen kétszer fordul elő, a vers végén pedig utalásos formában jelenik meg („egyszer jókedvünköt is dörgő lesz még/ a Kárpátok medencéje!”), s ezáltal a tokaji aszú ünnepi idejét időtlen ünneppé avatja a költő.

A magyarországi borrégiók között évszázadok óta kitüntetett helyet foglal el Tokaj-Hegyalja, melynek legnevezetesebb bortermő helyei: Tokaj, Tállya, Tarcál, Tolcsva, Szántó, Mád, Zombor, Sárospatak és Sátoraljaújhely. Habár a *tokaji* régóta fogalomnak számít, Magyarország fejlett szőlő- és borkultúrája miatt viszonylag lassan vívta ki a legjobbnak járó honi elismerést. Az arany nedű igazi világhírnevét II. Rákóczi Ferenc fejedelem alapozta meg azzal, hogy rendszeresen ajándékozott diplomáciai céllal tokaji bort. A tokaji Rákóczi-birtokon készített aszút nevezte el a Napkirály „a királyok borának, a borok királyának”.

A tokaji bor első világirodalmi említése 1597-ből való, az első magyar költői dicséret pedig Moldovai Mihály 1590 körül írt Énekében szerepel. A tokajit mint a legjobb bort irodalmunkban a 18. század elején kezdik gyakrabban említeni. A sárospataki-debreceni diákköltők előszeretettel verselték meg a hegyaljai bort. Közülük Édes Gergely a mádi borra esküdött, Mátyási József pedig egyenesen azt állította, hogy az Édenkert életfájának termése, „A halhatatlanság nagyhírű itala/ Azt tartom, csak édes tokaji bor vala”.

Az előzmények ismeretében szinte természetes, hogy „Tokaj” és a „tokaji bor” megkerülhetetlen hívószava lett a reformkorban kialakuló magyar nemzetfogalomnak. Tokaj szakrális tartalmakkal telítődő szimbóluma lett mindannak, ami a hazához, a honi földhöz, a nemzeti szorgalomhoz és az isteni kegyelemhez kapcsolódik. Kölcsey Himnusza egyebek mellett azért is válhatott nemzeti imádságunkká, mert magától értetődő gesztussal emeli ki a haza két olyan táját és termékét, amely etalonként, illetve értékjelképként a bőség képzetét kelti. „Értünk Kunság mezein/ Ért kalászt lengettél,/ Tokaj szőlővesszein/ Nektárt csepeg-tettél”.

Vörösmarty, aki reformkori költőink között borfogyasztásban is jeleskedett, miközben a rossz borról és a jó borról egyaránt írt költeményt, a rossz borok pancsolását egyenesen nemzetietlen cselekedetnek minősítette. Borkatalógusában Eger, Ménes, Tokaj, Somló, Érmellék a sorrend, ami nem feltétlenül jelent értékbeli hierarchiát. A borivásban kevésbé jeleskedő népies triásznál (Arany János, Tompa Mihály, Petőfi Sándor) Neszmély, Tokaj és Ménes említetik igazi magyar borként.

A Tolcsváról származó szőlőbirtokos, Szemere Miklós tucatnyi bordalában saját hegyaljai pincéje abszolút viszonyítási pontként és afféle parnasszusi lakóhelyként jelenik meg (*Bordal I-II.; Szüreten; Tolcsvai pincémben I-II.*).

Széchenyi Istvánnak nem volt ugyan szőleje a Hegyalján, de borkatalógusaiban mindig a tokajié az elsőség, jelezve, hogy „Tokaj olvasztott aranya” a hungarikumok között is egészen kivételes helyet foglal el. A legnagyobb magyar úgy véli, hogy a tokaji visszahívja a beteget az életbe. Ennek megfelelően a tokajiba mártott zsemlet ajánlja a gyengélkedőnek.

„Tokajit iszogatva még az előregedett férfiak is házasságra gondolnak” - írja Mikszáth Kálmán, akinek több regényében (*A Noszty fiú esete Tóth Marival; A fekete város; Szent Péter esernyője*) manna-szerűen gyógyító erőként bukkan föl a csodálatos nedű. A tokaji legendája Jókai Mór regényeiben (*Szeretve mind a verpadig; A löcsei fehérasszony; Egy magyar nábob*) is megjelenik. Utóbbi művében a vendéglátás, az asztali pompa, a gasztronómiai élvezet csúcsaként magasztalja a szerző: „A terem közepén ezüstmedence állt, melyből furfangos szökőkút növelte magasra a tiszta tokaji bort topázszárga nedvsugárban”. Egyszerűbb körökben - írja megintcsak Jókai - apró poharak illenek a tokajihoz, amit csak lopóval illik kihúzni a hordóból – „csapra ütni szentségtörés”. Az ajándékozás fölülmúlhatatlan gesztusa a tokaji hordócska mellé egy aranyserleget adni, hiszen csak az méltó a borok királyához, a királyok borához. Emlékezhetünk: a *Szelistyei asszonyok* című Mikszáth-regényben Mátyás király a „mázás kancsó tokajival”, illetve az „arany kancsó karcossal” választás elé állítja az egyik szereplőt.

A tokaji (hegyaljai) a 20. század költészetében is gyakran szerepel a lélek fölgyújtójaként, az isteni jellegű lelkesültség előidézőjeként. A kínálkozó példák közül említhetjük Lesznai Anna: *Mádi bor*; Áprily Lajos: *Pataki bor*; Kiss Benedek: *Száraz Szamorodni*; Géczy János: *Hegyalja*; Lackfi János: *Tokaji asszó*; Tóth Éva: *Írotábori bordal*; Tarján Tamás: *Tokaji bordal* című versét. A felsorolt művekben a borivás és versírás Istennek tetsző vétkeként jelenik meg. Az életöröm, életszépesség és életszentség borozás és alkotás közben különös erővel föltáruuló emberi tartalmai avatják a hivatkozott műveket szorososan összetartozó és egymást kiegészítő költeményekké.

A tűz-ital önfeledt mámort, jóízű tréfát és drága dalt forrászó különlegessége Márai Sándor *Magyar borok* című esszéjében is hangsúlyosan van jelen. „A kincs nehezen fekszik a hegyek oldalán. Megérett, tele van illattal, nehéz borfajták előízével. A hűvös, napos délutánban melegen illatos az egész táj, az érett szőlőben erjedő újbor előíze ez, a világnak s a magyar glóbusznak ez a csodálatos kincseskamrája színültig megrakottan várja a szüretet. Mert ilyen a bor, ez a bor, hát hol van még ez a csodálatos bor, micsoda titkos ereje a földnek és a napnak, micsoda összjátéka a természet s az emberi munka feltételeinek, hogy ezen a kis pár

kilométeres pontján a nagy földnek terem csak meg ez az ünnepélyes, ez a méltóságos, ez a sehol nem termő hegyaljai bor?(...) Eszembe jutnak borfajták, amiket ittam, őszinte szívvel mondhatom, végigittam a fél világot, (...) de ezt a kiérett, ezt a méltóságteljes, önnön illatával és súlyával utolsó cseppig eltelt hegyaljai bort, ezt nem ismerik sehol másfelé a világon.(...) Úgy áll az üres pincében ez a bor, mint az arany.”

A 20. század tokaji bort megszólító személyiségei között egészen kivételes szerep jutott Hamvas Bélának. Már *A bor filozófia* című esszéjének a mottója is sokatmondó: „Végül is ketten maradnak: Isten és a bor”. A bor, a borivás ekképpen a szellemi világba való beavatási rítus is. A létezés megsejtésének egyik eszközeinek tekintette tehát Hamvas a bort.

Hamvas, aki a borban Istent, Istenben a bort találta meg, *A bor filozófiája* második részének borkatalógusában a hegyaljait nem egyszerűen csak bemutatja, hanem annak némi elfogultságtól sem mentes apoteózisát adja. „A HEGYALJAIT is nőnek tartom, de király-nőnek. Az egész világ tudja, hogy a hegyaljainak sehol másutt nem található díszei vannak. A legméltóbb ivási mód: a nagy ebédek és vacsorák után kis pohárral. Lakodalomkor, mielőtt a vendégsereg elszéled, útra, Szent János-áldásként. Ki milyet szeret, aszút, vagy szamorodnit, édeset, vagy szárazat. Ez a nagy nyilvánosság bora. Hangversenyek szüneteiben, operában felvonás közt pompás, már csak azért is, mert egyike a legmuzikálisabb boroknak. Akinek rejtélyes betegsége van, igyon HEGYALJAIT. Az asszony, ha azt akarja, hogy méhében lévő gyermeke büszke és királyi lény legyen, igyon HEGYALJAIT. A művész, ha művét befejezte, és sikerült, ünnepelje meg és igyon HEGYALJAIT.”

A tapasztalatokon és megfigyeléseken alapuló Hamvas-szövegben a borlegenda, a borkultusz, a bordicséret és a bormisztérium együttesen van jelen. Vagyis mindaz, amit a bor földöntúli csodájának és metafizikájának hívunk. Az egyik legnagyobb szúfi misztikus költő Jalal-od-Din Rumi idevágó tanítása szerint: „Mielőtt ezen a világon kert, szőlőtő és szőlő létezett volna, a lelkünk megrészegült a halhatatlan bortól”. Zelnik József, a Magyar Bor Akadémia alelnöke napjaink egyik legnagyobb magyar borászát, Kaló Imrét köszöntve a következő gondolatot társítja a fenti bölcselethez: „Mi, akik együtt vagyunk bortermelők, borszeretők és profán borszertartások pohárnokai, a tudati jelenlét és a már elszabadult képzelet határán egy pillanatra mindig torpanjunk meg, és hajtsuk meg fejünket az örökké kiismerhetetlen ital, a bor előtt.(...) Hogy a bor s főleg a bor szimbolikája által rájövünk a nagy átalakítási folyamat lényegére, saját magunk nemesebbé tételére, aminek végső arkánuma az öröklét titka”. Mindennek a tokajira vonatkozó költői vetülete Kiss Benedek *Száraz Szamorodni* című emlékezetes szépségű verse, melynek utolsó sorait idézem: „Fölszabadítasz te mindenre, ami nemes,/ami gerinces, ami nagyság,/ mert nemes, gerinces vagy magad is,/ bölcs, aki bölcseket

keres társaságul,/nagy bor,/ legnagyobb, akire örökkön áhítozom,/ s el akit/ csak ritkán érek.”

Az elmondottak alapján az sem meglepő, hogy a tokaji bor kultikus megbecsülése és himnikus ünneplése a világirodalom számos alkotásában intenzív formában, már-már kultúrhistoriai érvénnyel van jelen. Tokaj aranya a németeknél Goethe, Lenau és Böll, a franciáknál Voltaire, Balzac és Dumas, a lengyeleknél Mickiewicz, Sienkiewicz és Prus, az angoloknál Swift és Brauning, a dánoknál Andersen, a norvégoknál pedig Ibsen munkásságában játszik fontos szerepet. Miközben persze az orosz Lev Tolsztoj, az ukrán Jurij Hojda, a szlovák Jan Kollár, a finn Eino Leino, az üzbég Ramz Babadzsan és a chilei Pablo Neruda verseinek is a fölülmúlhatatlan tokaji az egyik fő ihletadója és etalonja.

A német Gottfried Benjamin Hancke *A magyar bor dicsérete* című versében a legfenségebb nedűnek és legnagyobb minőségnek kijáró szavakkal illeti a messze földön híres nektárt: „Erő sarjad ki az aranyból: régi dal,-/ magyar föld osztja az arany legremekebbjét;/ a hegy tele arannyal, hát a nemes ital// ily erőssé, mint itt, másutt hol nevelkednék?/ Én azt hiszem: Kánában a mennyegzői bor,/ Az is magyar földben termett valamikor” (Képes Géza fordítása). Az osztrák Baumberg Gabriella „Tokaj drága nedve” megszólítással ünnepli és „felséges barát”-ként, illetve „királyi ital”-ként dicsőíti a gondúzó, örömszerző bort. A chilei Pablo Neruda „Tokaj tündöklése” kapcsán a „méz ragyogása”, a „vad ámbratűz”, a „topáz út”; az „arany igazság”, a „diadalmi jelkép” szuperlatívuszaival illeti a természet és az emberi munka eme varázslatos adományát. Az üzbég Ramz Babadzsan pedig az intenzív jelenlét csöppnyi örökléte kigyöngyöző örömétől megittasulva szinte minden dicséreten túltesz: „Miből szűrték ezt a szűz aromát?/ Honnan vették ezt az ízt, illatot?/ Valóságként átéltem a csodát,/ miről Omar Khajjám csak álmodott.// Ezt mondaná, ha most ő lenne itt:/ Ez a bor holtakat eleveníti!” (Képes Géza fordítása).

(Elhangzott a Magyar Kultúra Napján Tokajban 2016. január 22-én)